

NAČRTOVANJE BIBLIOBUSA V SPLOŠNOIZOBRAŽEVALNIH KNJIŽNICAH

Dr. Silva Novljan, Narodna in univerzitetna knjižnica,
Ljubljana.

UDK 021.65/.67

Povzetek

Načrtovalci splošnoizobraževalne knjižnične mreže na določenem območju se slej ko prej srečajo tudi s pojmom bibliobus, ko iščejo najbolj racionalne in uspešne poti za dostopnost informacij in knjižničnega gradiva za vsakogar. Z bibliobusom lahko knjižnica uresničuje svoje naloge in cilje tudi v primerih, ko so druge oblike organiziranja splošnoizobraževalne knjižnične dejavnosti neizvedljive ali pa so manj učinkovite. Čeprav opravlja bibliobus enake funkcije kot stabilna knjižnica, pa se pri načrtovanju bibliobusne dejavnosti knjižnice srečujejo z njenimi posebnostmi, ki narekujejo pazljivo načrtovanje, če želijo v omejenem času in delovnih pogojih doseči kvaliteto in kvantiteto delovanja, kot jo dosega stabilna knjižnica. Pogoj za tak učinek je dober načrt mreže urejenih izposojevališč, po osnovnih strokovnih priporočilih urejeno, opremljeno in delujoče bibliobusno vozilo ter dobro strokovno in tehnično zaledje, osrednja knjižnica s specializiranimi službami, s skladiščem knjižničnega gradiva in garažo.

UDC 021.65/.67

Summary

The planners of public libraries network on a certain territory, in their search of rational and effective ways of rendering information and library materials access possible for everybody, are sooner or later also confronted with the concept of mobile library. By means of a mobile library, a library can carry out tasks and aims of its mission also when other forms of organization of public library network are impossible or less effective. Although a mobile library preforms the same functions as non-mobile libraries, libraries are confronted with certain peculiarities requiring attentive planning of its operation if the quality and quantity of work performed by a non-mobile library are to be achieved in limited time and spatial conditions. Such a goal can be achieved provided an effective plan of well regulated lending points exists, mobile library is well equiped and in working condition, and good professional and technical background in the form of a central library with specialized services, book stacks and a garage exists.

Splošno o načrtovanju bibliobusa

Z bibliobusom lahko v krajih s slabšimi možnostmi za organizacijo knjižnične dejavnosti najhitreje zagotovimo prebivalcem učinkovit dostop do knjižničnega gradiva in informacij. Če je načrtovan primerno značilnostim in velikosti območja, gostoti naseljenosti in prometnim povezavam ter deluje s poslušom za potrebe prebivalcev, prilagodljivo oblikuje postanke in zbirko, ima lahko celo boljšo ponudbo kot stalno izposojevališče z manjšim izborom knjižničnega gradiva in slabo odprtostjo, saj pripelje do uporabnikov vsakokrat z novimi naslovi obnovljeno zbirko knjižničnega gradiva. Kot pravi Telferjeva, sta bibliobus in stabilna knjižnica neločljivo povezana: "Eden ne more obstajati brez drugega" (1997, str. 16). Sedež bibliobusne službe je priporočljivo vezati na večje osrednje knjižnice (Charter, 1993; Normativi, 1987; Standardi 1990, str. 233) in tako bibliobusu zagotoviti strokovnost delovanja, ki jo omogočajo dobro razvite službe osrednje knjižnice s specializiranim delom, s pripravo posebnih informacij in gradiva tudi za bibliobus, s strokovno visoko izobraženim kadrom in z večjo zalogo knjižničnega gradiva (Novljan, 1994, str. 2).

Osrednje knjižnice načrtujejo po priporočilih standardov za organizacijo in delo splošnoizobraževalnih knjižnic in z drugimi strokovnimi priporočili bibliobusno dejavnost za svoje dogovorjeno območje zato, da bi uresničevale svoje naloge za vse prebivalce učinkovito in gospodarno. Tako načrtujejo bibliobus navadno najprej za kraje, kjer stabilno izposojevališče ni priporočljivo ali pa ga še ni ter za skupine prebivalcev s posebnimi potrebami, lahko pa tudi za kraje, kjer bi bila bibliobusna služba boljša in učinkovitejša od stalnega izposojevališča in to celo v primerih, ko število prebivalcev ustreza priporočilom za organizacijo stalnega izposojevališča. Tako npr. hrvaški standardi (Standardi, 1990, str. 227-228) navajajo, da je racionalna zamenjava stalnega izposojevališča z bibliobusom v predmestju in samem mestu, ki ima do 10.000 prebivalcev, priporočljiv je tudi za mesta z več kot 150.000 prebivalci, ker lahko bolje kot več manjših stalnih izposojevališč pokrije njegove potrebe, vsekakor pa za vasi do 1000 prebivalcev oziroma 2000, če je naselje razpršeno.

Cilj delovanja bibliobusa

Tako kot njegova osrednja stabilna knjižnica mora tudi bibliobus omogočiti vsem prebivalcem zadovoljevanje njihovih potreb po izobraževanju, kulturi in razvedrilu, razvijanje sodobne pismenosti z dostopnostjo virov in možnostjo njihove uporabe ter dostopnost informacij za njihovo osebno rast in aktivno sodelovanje v družbi z/s:

- dostopnostjo knjižničnega gradiva za izposojno na dom (knjige, periodika, avdiovizualno in drugo gradivo),
- posredovanjem informacij (referenčnih, aktualnih o lokalni skupnosti in pomembnih za lokalno skupnost),
- posredovanjem naročenega gradiva in informacij (tudi po pošti, faxu, telefonu, elektronsko),
- izobraževanjem prebivalcev za uporabo knjižnic in njihovega gradiva,
- prirejanjem prireditev,
- povezovanjem z osrednjo in drugimi knjižnicami (tudi skupinski vodeni obiski osrednje knjižnice) in
- z dostavo premičnih zbirk knjižničnega gradiva v stalno izposojevališče.

Elementi načrtovanja bibliobusa

Značilnost dobrega načrta ni le dober začetek dejavnosti, ampak tudi možnost njenega kasnejšega delovanja, spremljanja razvoja dejavnosti, njenega vrednotenja in razvojnega načrtovanja. Za dober načrt pa si moramo vzeti dovolj časa. Ni priporočljivo začeti z delom, dokler niso vse faze načrtovanja opravljene, sprejete in potrjene. Značilnost načrta za delovanje bibliobusa je njegova dvodelnost. Del načrtovanja predstavlja načrt mreže bibliobusnih izposojevališč, drugi del pa bibliobusna služba, ki se deli na njen premični del, vozilo, in njen stalni del z bibliobusno upravo, skladiščem in garažo za vozilo.

Načrtovanje bibliobusa je skupinsko delo. Poleg knjižničarjev sodelujejo še arhitekti, oblikovalci, ekonomisti, tehnologi za računalniško in informacijsko in drugo tehnično opremo in, seveda, izdelovalci vozila. Vsi skupaj pripravijo investicijski načrt za začetek in prihodnje delovanje bibliobusa. Pri načrtovanju jih vodi strokovno poznavanje lastnega področja ter predpisi, standardi in priporočila. Knjižničarjem so pri načrtovanju v pomoč izkušnje načrtovanja in opremljanja stabilnih knjižnic (Novljan, 1998), slovenski Normativi in standardi za splošnoizobraževalne knjižnice iz leta 1987, ki so v postopku posodabljanja, IFLA standardi za javne knjižnice (1975), priporočila Pestella (1991), ki jih je sprejela Okrogla miza za potujoče knjižnice pri IFLA, pa priporočila drugih držav, kot npr. Anglije (Charter, 1993), Hrvaške (Standardi, 1990). Nikakor pa naj ne bi pri načrtovanju spregledali poročil in analiz prakse naših bibliobusnih služb, kakršne sta npr. napisali Pugelj (1994) in Lopert (1994) in bibliobusne službe naših splošnoizobraževalnih knjižnic (Srečanje, 1998).

Pri načrtovanju bibliobusne dejavnosti lahko izhajamo iz elementov načrtovanja in oblikovanja prostorov za knjižnično dejavnost (Novljan, 1998):

1. Analiza potreb okolja

Knjižnica navadno že ima proučene potrebe svojega območja (in jih tudi zato tu ne bomo navajali, npr. vse demografske značilnosti okolja, kjer se bo gibal bibliobus), h katerim doda še ugotavljanje in analizo možnosti za delovanje bibliobusa:

- Značilnosti pokrajine in naselij (velikost pokrajine, ki naj bi jo obiskoval bibliobus, gostota poseljenosti, električno omrežje in njegova moč, komunikacijska opremljenost, mobilnost ljudi, oddaljenost od večjih naselij, stabilnih knjižnic in komunikacijskih poti, dostopnost naselij: ceste, njihova nosilnost in vzdrževanost, možnost postanka in obračanja bibliobusa, višina in nosilnost mostov, klimatski pogoji ipd.), ki lahko v posameznih primerih izločijo bibliobus kot primerno obliko organiziranja knjižnične dejavnosti.
- Značilnosti ustanov, ciljnih skupin obiskovalcev, ki jih bo obiskoval bibliobus (dejavnost, člani teh ustanov, lega ustanove, javnost, dostopnost ipd.).

Primerjalni izračun možnih oblik organizacije splošnoizobraževalne knjižnične dejavnosti za enako stopnjo kvalitete storitev (npr. za stalno izposojevališče, premične zbirke, izposoje po pošti ali bibliobusno vozilo) mora biti narejen v primeru, ko naj bi bibliobus pokrival vse potrebe po splošnoizobraževalni knjižnični dejavnosti v določenem okolju in tudi v primerih, ko bo le dopolnjeval delovanje stabilnega izposojevališča. Izračun stroškov za delovanje potujoče in stabilne oblike knjižnične dejavnosti v istem okolju naj bi opravila knjižnica v grobi podobi, še preden bi predlagala ali zagovarjala določeno rešitev. S primerjavami obrazložen predlog je pomemben faktor odločitve prebivalcev določenega okolja za financiranje določenega organiziranja knjižnične dejavnosti. Pestell napiše, da so stroški na prebivalca podeželja večji od stroškov na prebivalca mesta ob enaki ravni zadovoljevanja potreb po knjižničnem gradivu in informacijah. Tudi zato se redko doseže tak razvoj knjižnične dejavnosti na podeželju, da bi tem prebivalcem nudila enake možnosti kot knjižnična dejavnost v mestih, opozarja (1991, str. 5). Večja prilagodljivost prebivalcev podeželja obstoječim možnostim, o kateri poročajo knjižničarji s terena kot o hvaležnosti prebivalcev za knjižnične storitve, pa ne bi smela vplivati na načrtovanje nižje ravni zahtevnosti knjižničnih storitev. Lahko pa vpliva na postopnost razvoja, ko prebujene potrebe prebivalcev služijo knjižničarju kot argument za pridobivanje dodatnih sredstev za kvalitetnejše delovanje.

2. Program dejavnosti bibliobusa

Na osnovi analiz potreb prebivalcev in značilnosti njihovega okolja pripravi knjižnica program delovanja bibliobusa, v katerem osvetli *vzrok* za njegovo načrtovanje, *cilje* njegovega delovanja in *naloge*, sam program pa *utemelji* z uresničevanjem človekovih pravic po svobodni dostopnosti informacij in knjižničnega gradiva in tudi z uspešnostjo delovanja, ki se izkazuje v ekonomskih kategorijah, kot so porabljeni čas, sredstva ter energija in psihični napor uporabnikov knjižničnega gradiva in informacij. V programu pa poudari *javnost delovanja* bibliobusa, *povezanost* z družbeno skupnostjo in *raven opravljanja dejavnosti*.

V programu bodo izpostavljeni vsi elementi načrtovanja knjižnice (Novljan, 1998), prilagojeni organizaciji bibliobusne dejavnosti:

2.1. Namen bibliobusa:

- Splošne naloge (namenjen vsem prebivalcem določenega geografskega okolja), posebne naloge (namenjen manjšemu delu posameznikov, skupinam).
- Območje delovanja.

2.2. Javnost delovanja:

- Razpoznavnost, vabljenost, dostop v skladu z njegovo splošnoizobraževalno vlogo.
Javnost delovanja bo najbolje zagotovljena, če bo bibliobus enota samostojne splošnoizobraževalne knjižnice.

2.3. Uporabniki:

- Vsi prebivalci (število, struktura) določenega območja (velikost, geografske, gospodarske, kulturne značilnosti, komunikacijske povezave) ali ustanove (domovi za ostarele, šole, bolnišnice, zapori, gospodarske organizacije ipd.).
- Različni po starosti, spolu, izobrazbi, socialnem statusu, psihofizičnih posebnostih.
- Različni po potrebah: informiranje, učenje, kultura, razvedrilo, sprostitvev.

2.4. Knjižnično gradivo:

- Vse, kar nosi sporočilo in ga je moč predstaviti, posredovati, izposoditi, uporabiti.
- Zaloga knjižničnega gradiva, število in stopnja rasti, nabava, obdelava, hranjenje, vzdrževanje, varovanje, ureditev, predstavljanje.

2.5. Knjižnični delavci:

- Strokovni knjižničarski delavci, manipulativni, upravni, tehnični.
- Različni po nalogah in odgovornosti (število in naloge v izposoji, število in naloge v nabavi, obdelavi, vzdrževanju, vodenju in drugje).

2.6. Oprema:

- Za uporabnike in zaposlene.
- Knjižnična (knjižne police, panoji, korita, stoli, delovne mize, omarice, vozički, košare, oporniki, oznake, ipd.).
- Tehnična (reprodukcijska, računalniška in komunikacijska, sistemi za varovanje in štetje).
- Druga (dvigalo, obešalnik oz. garderobna omarica, toaleta, oprema za osvežilne napitke ipd.).
- Premična, nepremična, vzdržljiva, estetska, udobna in varna.
- Tehnična oprema za varno, udobno in brezhibno delujoče vozilo.

2.7. Uporaba bibliobusa:

- Intenzivnost po mesecih in urah postankov.
- Intenzivnost po izposojevališčih.
- Intenzivnost po namenu, potrebah in trajanju uporabe.
- Pomembnost, specialnost uporabe.
- Dostopnost: splošna, omejena, nadzorovana.

2.8. Vzdrževanje gradiva, opreme, vozila in stabilnega dela:

- Električna, svetloba, ogrevanje, zračenje, vlažnost.
- Kroženje gradiva in ljudi: pomembno, intenzivno, manj pomembno.
- Varnost, čiščenje, varčnost.

Na osnovi značilnosti posameznih elementov predvidi knjižničar število in velikost vozil in stabilnih prostorov, opremo vozila in stabilnih prostorov, število in vsebinsko strukturo knjižničnega gradiva in zanj potrebno opremo, število in izobrazbeno strukturo delavcev, povezave s službami osrednje in morebitnih drugih sodelujočih knjižnic. Predvidi število, lokacije ter ureditev izposojevališč, pogostost obiskovanja izposojevališč in dolžino postankov in pri tem pazi, da bo urnik obiska izposojevalnih mest stalen. Kljub enaki vlogi so bibliobusi tako kot stabilne knjižnice različni. Pestell (1991, str. 1) meni, da mora končni rezultat planiranja bibliobusne službe neizogobno odsevati lokalne pogoje, zato se tudi bibliobusi kljub enaki vlogi razlikujejo. Če ima program jasne cilje in navodilo za njihovo doseganje, potem ni nemogoče doseči dobrih rešitev tudi za realizacijo novih programov (Smith, 1997, str. 18).

3. Soglasje uporabnikov in izbira lokacije

Programska zasnova navadno nastaja v sodelovanju z uporabniki oziroma s predstavniki lokalne skupnosti, vsekakor pa je priporočljivo pridobiti njihovo soglasje k programski zasnovi bibliobusa. Prvi element razlikovanja bibliobusnih vozil je prav njegov program.

Program bo lahko zagotavljal klasično splošnoizobraževalno ponudbo, kakršno predstavlja večina bibliobusov, (tudi vsi naši, glej primer na sliki), lahko so njihova ciljna populacija mladostniki in ima zato izbrano knjižnično gradivo in deluje kot Cyber Café (Smith, 1997, str.18), lahko ponudi na isti vožnji zbirko enkrat odraslim, na drugem izposojevališču pa drugo zbirko osnovnošolcem in ima zato premično polico znotraj vozila, s premikom katere se prostor poveča ustrezno skupini obiskovalcev, kakršnega je npr. izdelalo podjetje Focwa za nizozemsko knjižnico. Vozilo je lahko potujoča čitalnica, potujoča virtualna knjižnica, lahko prevaža samo neknjižno gradivo, lahko je namenjeno samo manjšinam ali skupinam priseljencev, v vsakem primeru bodo morali tako izbor gradiva in informacij kot izbor ciljnih skupin sprejeti tudi uporabniki oziroma ustanovitelji.

Z vsebino programa je povezan izbor lokacije za stalno službo, skladišče bibliobusa in garažo (navadno je pri večji osrednji knjižnici, ki tudi pripravi program) in za izposojevališča bibliobusa. Na osnovi programa se oblikujejo razpisni pogoji za ureditev stalnega dela bibliobusne službe in za bibliobusno vozilo. Razpis za vozilo naj bi bil obvezen, konkuriranje pa odprto, tudi za tuje izdelovalce bibliobusnih vozil¹. S tem se povečuje možnost vplivanja na kvaliteto izdelka za enako ceno, poveča se tudi število možnih rešitev ureditve vozila in omogočena je primerjava za najbolj ugoden izbor, posredno pa je javni razpis tudi propagiranje bibliobusne oziroma splošnoizobraževalne knjižnične dejavnosti.

1 V tujini, kjer je bibliobusna služba zelo razvita, lahko vidimo zanimive rešitve bibliobusnih vozil, domiselne po notranji ureditvi in tehničnih rešitvah, kot so npr. pri proizvajalcih nadvozij Hartmann, Spezialkarosserien, Famme Commercials, Focwa. Bibliobusi imajo vhode na različnih mestih, z različnim odpiranjem vrat, tudi npr. navzgor, ko so v času postanka nadstrešek (Hartmann), dostopnost za invalide rešljivo na več načinov, na izposojevališčih se lahko razširijo navzven. Tudi notranji prostor je urejen različno: v polkrožne celice, ki ločijo dejavnost na npr. del za mladino, za odrasle in za neknjižno gradivo (Hartmann), lahko je izposoja spredaj ali zadaj ali v sredi (Hartmann), prostor ima lahko tudi vmesna zložljiva vrata med oddelki ipd. Priporočljivo je, da se knjižničar že pred razpisom seznanji z možnostmi in v programu želje tudi zapiše. Bibliobusi se predstavljajo na konferenci IFLA, na srečanjih, ki jih organizira Sekcija za potujoče knjižnice pri IFLA in tudi na srečanjih slovenskih potujočih knjižnic. Priporočljivo bi bilo, da bi slovenska Sekcija za potujoče knjižnice organizirala srečanje možnih proizvajalcev bibliobusov. Veliko uporabnih informacij pa dobimo s prebiranjem tuje literature, prospektov proizvajalcev in revije Service Point, ki jo izdaja Sekcija za potujoče knjižnice pri IFLA.

4. Izbor najboljše idejne ponudbe za bibliobusno vozilo

Odločitev o tem, ali načrt ustreza razpisnim pogojem in kateri je najboljši, je prav tako kot oblikovanje programske zasnove skupinsko delo. Knjižničar ocenjuje v tej skupini predvsem, ali načrt ustreza programski zasnovi, pri čemer pa ne more biti brez posluha za finančni izračun, predvsem pa za podatke o tem, kaj je ponudnik vključil v ceno. Čim bolj podroben in natančen je program, tem lažje ponudnik oblikuje stabilno ceno in možnosti za njeno dodatno zviševanje so manjše. Predvsem pa mora knjižničar že v programu definirati, kaj zanj pomeni kvaliteta in kaj količina. Knjižničar je tudi del skupine, ki nadzoruje izvedbo načrta. Dobro pa je v skupino povabiti tudi knjižničarja iz druge knjižnice, ki je že sodeloval pri načrtovanju bibliobusa ali pa dela v njem.

Načrtovanje programa, predvsem pa razpis in izbor sta močno olajšana, če obstajajo standardi za bibliobusno vozilo. Poleg upoštevanja mednarodnih priporočil, kakršna so priporočila IFLA (veljalo bi jih prevesti v slovenščino), bi bilo dobro imeti nacionalne standarde kot osnovni nivo zahtev za kvalitetno delovanje bibliobusa.² Čeprav se bodo bibliobusi tudi pri nas razlikovali in so stroški za vozilo odvisni od tipa izbranega vozila (pri čemer s konkurenčnim razpisom lahko dosežemo nižje cene za enako kvaliteto), kvalitete instalacije, davkov, tržišča in tehničnih standardov (Pestell, 1991, str.10), pa lahko z opisom elementov in njihove funkcije v standardih preprečimo uveljavljanje izdelovalčeve (ali knjižničarjeve) samovolje pri opremljanju in tehničnih dodatkih, kadar to ni v splošno korist, ter nadzorujemo vrste, količino in kvaliteto opreme, pa tudi ceno, ki jo različni ponudniki navajajo glede na pogoje knjižnice.

Začetek delovanja bibliobusa

Začetek delovanja bibliobusa določajo vozilo (garaža), oprema, knjižnično gradivo (skladišče) in kader (upravni prostori). Zato predvidijo knjižnice v **finančno ovrednotenem načrtu**:

1. **Vozilo**, ki je na terenu najmanj pet dni v tednu, lahko tudi v dveh izmenah, z najmanj dvema ali celo tremi delavci. Tehnično mora biti brezhibno, s primerno močjo, podvozjem in nadvozjem, ki ga izberemo tudi glede na tovor; Pestell priporoča, da računamo 1220 knjig na tona (1991, str. 16). Zračenje, ogrevanje, izolacija, naravna in umetna svetloba naj omogočajo

² Slovenska Sekcija za potujoče knjižnice pri ZBDS uspešno povezuje slovenske bibliobusne službe in strokovnjake za njihovo delovanje, z znanjem in izkušnjami katerih bi se lahko uspešno lotila izdelave osnutka slovenskih standardov za potujoče knjižnice.

primerno rabo vozila in tovora med vožnjo in postankom. Vozilo naj bo lahko gibljivo na terenu, lahko dostopno, tudi za invalide, varno, estetsko oblikovano, razpoznavno, vabljivo. Pozornost velja nameniti tudi osvetlitvi prostora bibliobusa v času postanka, natovarjanju, velikosti vstopnih vrat, načinu odpiranja, višini stopnice, talni oblogi, ipd.

2. Opremo za pred padci varno postavitve knjižnega in neknjižnega gradiva različnih dimenzij in njegovo predstavitev, (lahko tudi rabo), za elektronsko ali po telefonu in faksu dosegljivo informacijo, uporabniško delovno mesto in delovno mesto za bibliobusne delavce oziroma pult, vsaj dva sedeža za uporabnike, sanitarije in garderobni prostor za uslužbenke. Del opreme naj bo načrtovan fleksibilno, npr. sklopni sedeži, vrtljivi sedeži, poličke, premakljivi oglasni/razstavni panoji ipd.

Bibliobusno vozilo bo arhitekt primerno načrtoval, če mu bo knjižnica zapisala poleg števila in vrste knjižničnega gradiva še načine uporabe tega prostora oziroma knjižničnega gradiva v njem, navadno je to: izposoja in vračanje knjižničnega gradiva, listanje po novih knjigah, iskanje odgovora na vprašanje, pomoč knjižničarja, prelistavanje periodike, uporaba kaset, videokaset, udeležba na prireditvah, uporaba računalniške opreme.

3. Osnovno zalogo knjižničnega gradiva za dopolnjevanje in menjavanje gradiva v bibliobusu in morebitni dopolnilni nakup. Hrvaški knjižničarji priporočajo trikrat večjo zalogo knjižničnega gradiva, kot jo prevaža bibliobus (Standardi, 1990, str.5),

Pestell pravi, da v vozilu ne bi smelo biti gradivo, ki ni bilo izposojeno v šestih mesecih oziroma v treh mesecih v krajih, kjer je izposoja visoka (1991, str. 40), angleška priporočila pa navajajo, da se mora letno obrniti 50% bibliobusne zaloge knjižničnega gradiva (Charter, 1993), kar je tudi uporabno vodilo za oblikovanje zbirke. Zaloga se oblikuje v skladu s priporočili, ki veljajo za oblikovanje zaloge splošnoizobraževalnih knjižnic (Normativi, 1987), v vozilu pa se zbirka posodablja ob vsaki vožnji s prilagajanjem potrebam prebivalcev. Manjši bibliobus (7 m dolgo vozilo) naj bi imel 1500 do 2000 enot knjižničnega gradiva, povprečno bibliobusno vozilo pa je dolgo 10 m in v njem se lahko uredi 3000 do 4000 enot knjižničnega gradiva (Pestell, 1991, str. 13). Naše knjižnice imajo že tudi daljša vozila z več gradiva, npr. bibliobus Mariborske knjižnice je dolg 12m in ima 5000 enot knjižničnega gradiva (Srečanje, 1998).

4. Kader (lahko samo dopolnilni) pri uvedbi nove bibliobusne službe. Na vožnjo gresta dva knjižničarja, bibliotekar in knjižničar, (najmanj pa eden, v tem primeru bibliotekar), ter voznik. Pestell priporoča, da se za načrtovanje števila knjižničarjev upošteva priporočilo, da en knjižničar lahko v eni uri izposodi 60 enot knjižničnega gradiva (1991, str. 34), hrvaški standard pa

priporoča za 30.000 izposojenih enot knjižničnega gradiva v letu zaposlitev bibliotekarja, manipulanta in voznika v bibliobusni službi za bibliobuse, dolge 8 do 12 m (Standardi, 1990, str. 236), za izposojajo nad 80.000 enot pa je potrebno uvesti drugo izmeno.

5. Ureditev izposojevališča za postanek bibliobusa: varno parkirišče, lahko zavarovano tudi z nadstreškom, razsvetljeno, z oglasno tablo, nabiralnikom, s klopjo, smetnjakom, komunikacijsko infrastrukturo, WC, napajalniki moči za vozilo.

6. Garažo s priročno delavnico blizu skladišča. Pri načrtovanju garaže moramo biti pozorni na njeno zračnost, velikost. Pestell priporoča najmanj 1,5 m prostora okoli vozila (1991, str. 41) Pomemben je tudi lahek, pregleden in varen dovoz in izvoz vozila. Tla morajo biti okrepljena in ne smejo biti prepustna za tekočine. Garaža ima lahko poglobljen jašek za popravila vozila. Opremljena pa mora biti tudi z ustrezno svetlobo, električno energijo, z napajalniki moči za vozilo, s toplo in hladno vodo, protipožarnimi napravami, napravami za kontrolo temperature in varnosti. V garaži predvidimo police za shranjevanje orodja, lahko pa tudi za pranje in čiščenje vozila.

7. Upravne prostore. Predvidimo pisarno vodje potujoče knjižnice in prostor za pripravo gradiva in druga strokovna in administrativna opravila. Pri načrtovanju izhajamo iz priporočil za prostorsko načrtovanje splošnih knjižnic (Normativi, 1987). Poleg pisalnih miz in knjižnih polic mora biti prostor tehnično opremljen z vso komunikacijsko in elektronsko tehnologijo, pri čemer naj bi bila dostopna tudi 24 ur vsak dan za naročila. Prostori naj ležijo vsaj na istem nivoju kot skladišče, če že niso zraven. Službeni vhod je za delavce bibliobusa isti kot za ostale delavce knjižnice.

8. Skladišče knjižničnega gradiva naj bi bilo poleg garaže in z možnostjo natovarjanja knjižničnega gradiva neposredno v vozilo. V skladišču so priporočljive premične police, če sistem omogoča lahko in varno premikanje, ker se skladišče zelo pogosto uporablja. Za zbirki knjižničnega gradiva ustrezno načrtovano velikost skladišča pa nam lahko služijo prav tako kot za načrtovanje upravnih prostorov priporočila Normativov (1987).

Osrednja knjižnica ima lahko enega ali več bibliobusov, manjšega ali večjega, lahko pa si bibliobus deli več osrednjih knjižnic. Število bibliobusov je povezano z zmogljivostjo vozila. Ta pomeni dolžino poti, ki jo bibliobus prevozi v enem dnevu, da opravi učinkovit knjižnični servis. Dolžina v enem dnevu prevožene poti je odvisna od števila postajališč in geografskih pogojev. Pestell navaja (1991, str. 8), da naj bi dnevna razdalja, ki jo prevozi bibliobus v povprečju ne presejala 200 km, prav tako pa naj bi vozilo ne bilo na vožnji več kot štirinajst dni brez dneva počitka. V povprečju priporoča največ 10 postankov na dan s povprečno odprtostjo bibliobusa eno uro na

en postanek (str. 9). Idealno povprečje predstavlja po njegovem mnenju bibliobus, ki vozi devet dni brez počitka, prevozi na dan 50 km s postanki na 5 izposojevališčih na dan. V vsakem enournem postanku pa naj bi imel bibliobus 50 obiskovalcev, ki bi jim bila na voljo en bibliotekar in voznik (str. 9). Pri nas je najbolj oddaljeno izposojevališče 54 km od sedeža bibliobusa, dnevno pa bibliobusi obiščejo od 4 do 10 izposojevališč (Lopert, 1994).

Oblike financiranja investicije za prvo vožnjo bibliobusa, ki deluje v več občinah, oziroma za več knjižnic, so različne. Dogovori o financiranju so povezani s sprejetim programom delovanja bibliobusa, od katerega je odvisno tudi načrtovanje vozila, in z zmogljivostjo delovnih pogojev (kadra, knjižničnega gradiva, finančnih virov) posamezne knjižnice. Javni razpis je zelo priporočljiv tudi zato, da se knjižnica izogne nezaupanju in morebitnim nesporazumom pri izbiri naročnika, za katere je še več možnosti, če je več ustanoviteljev. S sodelovanjem vseh ustanoviteljev pri izboru na razpis se možnost zapletov zmanjša.

Vzdrževanje bibliobusa

Enako pomembno kot načrtovanje prve vožnje bibliobusa je tudi načrtovanje njegovih naslednjih voženj, načrtovanje vzdrževanja bibliobusa in finančno vrednotenje njegovega delovanja skozi leta (okoli 10 let) z upoštevanjem amortizacije in inflacije (Pestell, 1991, str. 10-11). Poleg teh stroškov za vozilo pa morajo knjižnice pripraviti vsako leto še letne finančne programe, ki naj bi zajeli poleg stroškov za knjižnično gradivo in kader ter tekočih stroškov poslovanja še stroške za vzdrževanje vozila in njegova popravila, vzdrževanje izposojevališč, telekomunikacijske stroške, stroške za gorivo, zavarovanje in registracijo vozila. Zato se knjižnice že ob investiciji dogovorijo tudi za pokrivanje stroškov njegovega delovanja skozi leta in za porazdelitev lastništva. Knjižnice sklenejo pogodbe z občinami o uresničitvi investicije in kasnejšem tekočem vzdrževanju bibliobusa, njegove dejavnosti ter rednem financiranju dotoka knjižničnega gradiva.

Vzdrževanje tehnično neoporečnega vozila ni ravno poceni in ne nepomembno, saj je bibliobus udeleženec v prometu, za katerega veljajo vsi predpisi, ki zagotavljajo varnost vseh udeležencev v prometu. Za zagotavljanje kvalitete delovanja, organizirajo knjižnice tudi posebno službo, ki vodi njegovo delovanje s spremljanjem in vrednotenjem delovanja bibliobusa, z analiziranjem potreb in predlaganjem pogojev za njegovo racionalno in uspešno delovanje in posodobitev dejavnosti (Novljan, 1994, str.2). Ta služba spremlja razvoj in rast potreb ter zamiranje potreb po tako organizirani splošnoizobraževalni knjižnični dejavnosti, predlaga nakup novega ali dodatnega ali manjšega vozila, ustanovitev krajevne knjižnice, ukinitvev izposojevališč ali nastanek novih.

Načrtovanje bibliobusnih izposojevališč

V strokovni literaturi in vsakdanjem pogovornem jeziku se namesto izposojevališča uporablja tudi izraz postajališče. Uporabo izraza izposojevališče vežemo v našem primeru na funkcijo bibliobusa, ki je enaka funkciji vsakega stabilnega knjižničnega izposojevališča, hkrati pa je potujoča knjižnica lahko organizirana tudi tako, da na določeno mesto v kraju vozilo pripelje zabojnik z urejeno knjižnično zbirko in ga pusti na tem mestu daljši čas, v njem pa izposojajo knjižničarji tako kot v krajevni knjižnici, le da se ta zabojnik čez nekaj mesecev preseli na drugo lokacijo, na njegovo mesto pa se pripelje novega z novo zbirko. Tudi zaradi različnih načinov organiziranja knjižnične dejavnosti se nam zdi izraz izposojevališče za stalno določeno mesto rednega intervalnega ali občasnega dostopa do knjižničnega gradiva in informacij najprimernejši.

Načrtovanje izposojevališč je povezano z ogledom terena. Knjižničarji osrednje knjižnice obišejo teren, analizirajo njegove značilnosti in potrebe ter pripravijo načrt bibliobusnih izposojevališč, v katerem so zarisane poti bibliobusa in njegovi postanki. Pregleden načrt vključuje:

- Imena občin.
- Imena občinam pripadajočih krajev.
- Število kraju pripadajočih izposojevališč: izposojevališče je dogovorjeno mesto v kraju, kjer stoji bibliobus. Število izposojevališč je odvisno od gostote poseljenosti in tako ima lahko kraj eno ali več izposojevališč. Standardi IFLA (1975, str. 22) priporočajo 1,5 km oddaljenosti večine prebivalcev od izposojevališča, oziroma 3-4 km od večjih knjižnic, angleški pa navajajo posameznikovo pravico, da je izposojevališče oddaljeno 20 minut hoje ali potovanja z javnim prevozom od kraja njegovega bivanja (Charter, 1993).
- Število postankov: na istem izposojevališču ima bibliobus postanek na vsakih štirinajst dni (Standardi, 1975, str. 14, Normativi, 1987, člen 11.4, Charter, 1993);
- Trajanje postankov: postanek bibliobusa na določenem izposojevališču traja v povprečju eno uro, minimalni pa naj bi bil po angleških priporočilih 15 minuten (Charter, 1993). Prav trajanje postanka pa je najbolj izrazito vezano na program bibliobusa, lahko je postanek tudi daljši od povprečne ure, npr. v primeru, da bibliobus omogoča uporabo interneta, cd-roma, da ponuja prireditve za mladino ali za druge ciljne skupine, da je potujoča čitalnica ipd.

Izposojevališče naj bi bilo urejeno tako, da tudi takrat, ko ni bibliobusa, opozarja mimoidoče nanj. Lokacija izposojevališča mora biti vidna, dostop do njega urejen, varen, z možnostjo parkiranja vozil in koles v njegovi bližini.

176 Opremljeno naj bo s klopjo in oglasno desko, lahko tudi z nabiralnikom za

bibliobusno službo (za sporočila knjižničarjem in za vračanje izposojenega knjižničnega gradiva izven urnika odprtosti bibliobusa), s smetnjakom, je lahko tudi sredi naselja vabljivo urejeno (ozelenitev), vsaj tam, kjer prostorski pogoji to omogočajo.

Internet in bibliobus

Nova elektronska in komunikacijska tehnologija je še okrepila pomen bibliobusa. Nekaterim bibliobus omogoča spoznavanje in uporabo novih elektronskih informacijskih virov (že omenjeni primer bibliobusne virtualne knjižnice, ki se od klasične razlikuje po številu uporabnikom dostopnih računalnikov in tudi pa daljšem postanku na ustrezno energijsko in komunikacijsko opremljenih izposojevališčih), za vse več prebivalcev pa bo bibliobus tudi posrednik primarnega gradiva, ki ga bo posameznik spoznal, izbral in naročil s pomočjo interneta pred prihodom bibliobusa, oziroma s knjižničarjevo pomočjo ob obisku. Zato bo vse bolj pomembno, da se bo knjižnica predstavila tudi na internetu. Knjižnica ne predstavi le sebe s splošnimi osnovnimi informacijami, ampak mora v kratkem času ponuditi tudi dober priporočilni izbor informacij: lahko predstavi svoje gradivo, še zlasti posebne zbirke, lokalne in regionalne značilnosti in tekoče dogajanje in pripravi na svoji predstavitveni strani čim boljši izbor priporočljivih informacijskih virov na internetu:

- Predstavila bo svojo dejavnost in službe z vsebinskimi prikazi bibliografskih baz podatkov (tematski izbori, izbori po času, kraju, posebnostih) v skladu s potrebami okolja in značilnostmi svojega okolja in knjižnice, prav tako pa tudi samo knjižnično gradivo (besedilo, slika, zvok) ter povezave s sorodnimi in drugimi dopolnilnimi viri na internetu in zunaj njega.
- Omogočila bo brezplačen dostop do svojih informacijskih virov.
- Omogočila bo dopisno informacijsko službo in naročanje.
- Omogočila bo dostop do informacij za posebne skupine uporabnikov (npr. otroci).

Promocija bibliobusa

Bibliobus navadno ne potrebuje toliko propagandne dejavnosti za pridobivanje uporabnikov, kot jo rabi na začetku za pridobivanje sredstev. Sam sebi je na poti potujoča promocija, saj je po zunanji podobi tudi vedno razpoznaven. Hkrati pa pomeni promocija bibliobusa tudi promocijo splošnoizobraževalnih knjižnic, njihovega pomena, vloge, nalog. Tudi zato mora biti najboljši, najsodobnejši. Stalni informativni pano, estetsko oblikovan, lahko

ponoči razsvetljen, na izposojevališču pa z aktualnimi informacijami učinkovito opozarja na njegovo prisotnost v kraju, tudi ko ga ni.

Slovenske splošnoizobraževalne knjižnice so povezane v mrežo, ki je vpeta v državni knjižnični informacijski sistem in v njem imajo zaradi svoje demokratičnosti posebno vlogo in pomen: za vsakega posameznika ali skupino so vhodna vrata v knjižnični informacijski sistem (v druge knjižnice) in druge, zunaj knjižnice dosegljive informacijske vire. Tako naj bi jih vsakdo poznal in jih brez zadrege uporabljal. Vedenje o vlogi in dejavnosti ter dostopnosti knjižnične dejavnosti v našem okolju ni najboljše, kar je tudi posledica njihove nezadostne razvitosti in pomanjkanja sredstev za propagandno informativno in izobraževalno gradivo, in zato pogosto tudi to, kar imajo, ni vselej ustrezno izkoriščeno. Bibliobus je pogosto tam, kjer nič ni, je prva informacija, povzročča rast potreb in želja in pripelje uporabnika tudi do bolj oddaljenega stalnega izposojevališča ali pa povzroči njegov nastanek. Vozilo se izrabi kmalu, v določenih primerih pa popolnoma takrat, ko ga nadomesti stalno izposojevališče. Tudi v tem je njegova veličina.

Cilj promocije bibliobusa je pridobivanje uporabnikov njegovega gradiva in storitev, hkrati pa povečanje števila uporabnikov knjižnic in uporabnikove samozavesti pri postavljanju vprašanj in iskanju pomoči ter ocenjevanju dejavnosti knjižnice, kar omogočajo knjižničarji tudi z izobraževanjem prebivalcev za samostojno uporabo knjižnic in njihovega gradiva. Poleg razvijanja informacijske oziroma bralne pismenosti je pomembna njegova socialna, izobraževalna, kulturna, gospodarska vloga, prav tako pa vloga pravičnosti v delovanju družbenega sistema in vloga lastništva družbenih virov. Manj kot stabilna knjižnica pa je močan pri druženju ljudi, pri razvijanju socialne pripadnosti, ki jo stabilna knjižnica omogoča s prostorom, ko pod isto streho združuje različnost tudi za doseganje skupnih ciljev. Ta, skoraj nenadomestljiva vloga splošnoizobraževalne knjižnice pri razvijanju lokalne pripadnosti, pogosto usmerja lokalne skupnosti, da se raje odločajo za stabilno knjižnico kot za bibliobus.

Najboljša promocija so obiskovalci knjižnice. Teh ni zmeraj lahko dobiti, še zlasti ne odraslih, kar dokazujejo tudi poročila naših bibliobusov (Lopert, 1994). Obiskovalci so pretežno otroci in ti si pogosto izposojajo knjige za celo družino. Opozoriti je potrebno, da to ni vezano le na razpoložljiv čas prebivalca za obisk knjižnice in na siromašnost ponudbe bibliobusa za nekatere posameznike, ampak tudi na druge vzroke, npr. ljudje niso navajeni na obiskovanje knjižnice, bralna pismenost je slaba, na podeželju lahko velja branje še zmeraj za zapravljanje časa ipd.

Cilj bibliobusa je tudi povečanje števila odraslih med člani in zato jim knjižničarji namenjajo posebne oblike obvestil, zbirk gradiva, razstav, pogovorov ipd. Oglaševanje po radiu, na lokalnih televizijskih postajah, teletekstu

je, poleg plakatov, letakov, zloženek o bibliobusni dejavnosti, o posebnih zbirkah in storitvah ter prireditvah (o katerih bodo prebivalci vnaprej pravočasno obveščeni), o gostih bibliobusa, ki lahko učinkovito povečajo članstvo in obisk ali izposojajo določenega gradiva (npr. Vas zanima, kaj rad bere in priporoča vaš slavni rojak.....Pogovor z vašim ministrom...Župan predstavlja program...Danes vam pri izboru knjig svetuje priljubljeni pevec...Z nami na vožnji pravni svetovalec ..., varuh človekovih pravic... ipd.), vsakdanje propagandno sredstvo. Za pridobivanje članstva je pomembna brezplačnost storitev in bibliobusi navadno delujejo tudi brez plačila članarine in izposojnine, pogosto celo v primeru, ko morajo uporabniki osrednje knjižnice le-to plačevati.

Nezanemarljivi vplivi bibliobusa

Bibliobus omogoča branje z dostopnostjo bralnih virov, z razvijanjem branja, posredno pa tudi z razvojem drugih za branje potrebnih pogojev, kadar manjkajo, npr. elektrifikacije naselij. S primernim izborom gradiva in motivacijo pa lahko vpliva tudi na to, da najdejo ljudje čas za branje, saj v njem ne bodo iskali le sprostitve in kulturnega užitka, ampak tudi pragmatične nasvete za izboljšanje svojega socialnega, poklicnega, gospodarskega ipd. položaja. Prebujene potrebe prebivalcev povzročijo organizacijske spremembe v knjižnični dejavnosti, ki se mora povezovati in dogovarjati pri opravljanju del, če hoče ohraniti tudi svojo strokovno raven delovanja. Prostovoljno delo se umika strokovnosti ali pa je strokovno vodeno. Okrepi se status knjižnic v družbi in interes javnosti za njihovo delovanje, kar vpliva tudi na to, da se knjižnicam zmanjšajo težave pri posodabljanju dejavnosti, kot je npr. pridobivanje aktualnih informacij o lokalni skupnosti in pomembnih za lokalno skupnost, ki so osnova za razvoj knjižnic v informacijska središča lokalnih skupnosti. Marsikateri zavodi, organizacije, društva bodo veseli, če bo z bibliobusom prišla do prebivalcev ali z njimi na dom informacija o njihovi dejavnosti, prireditvah ipd.

Nenazadnje pa je bibliobus idealna priložnost za skupno načrtovanje in sodelovanje knjižnic, pri čemer se prav tako kot o delitvi sredstev dogovarjajo o količini in kvaliteti delovanja, o vrednotenju le-tega, o tem, koliko stane en izposojevalni dan, koliko izposoja ene enote, koliko kilometrov prevozi bibliobus na dan in v tednu ter kdo upravlja z bibliobusom - direktor osrednje knjižnice ali vodja bibliobusne službe, kakšne so odgovornosti voznika ipd. Tako dogovarjanje krepi znanje, razmišljanje in skupno delovanje.

Bibliobus pa lahko, namesto da bi okrepil razvoj slabše razvitega stalnega izposojevališča osrednje splošne ali druge knjižnice, povzroči njeno zamrtje. To ni zmeraj upravičeno, še zlasti npr. če se to zgodi šolski knjižnici. Splošnoizobraževalna knjižnica je splošna in taka ne more biti, če začne zadovoljevati

potrebe šole. Lahko jo dopolnjuje, lahko se spremeni v šolsko ob določenem času, pod določenimi pogoji (posebna vožnja s posebnim gradivom), težko pa bo tudi kot potujoča šolska knjižnica izpolnjevala program informacijske pismenosti, ki je predvsem obveza šole. Tudi standardom ustrezno opremljeno in urejeno stalno izposojevališče naj bi zaradi bibliobusnih izposojevališč ne delovalo z zmanjšano močjo. Kadar upada število obiskovalcev, je potrebno pred zaprtjem takega izposojevališča poskrbeti za posodobitev njegove dejavnosti, ki bi prebivalce tega območja vezala nanj. Razlik med obema oblikama organiziranja ni zmeraj toliko, da bi lahko vzdrževali na priporočenem radiju delovanja obe obliki, kadar pa ju, ju lahko le z opravičljivim razlogom.

Literatura

1. *Charter for Public Mobile Library Services.- The Branch and Mobile Libraries Group of The Library Association*, 1993.
2. **Lopert, M.** *Slovenske potujoče knjižnice*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1994. (Diplomska naloga)
3. "Normativi in standardi za splošnoizobraževalne knjižnice". *Poročevalec Kulturne skupnosti Slovenije*, 1987 : 28.
4. **Novljan, S.** "Načrtovanje in oblikovanje prostorov knjižnice". V: *Zbornik razprav*. Lj.: Filozofska fakulteta: Oddelek za bibliotekarstvo, 1998.
5. **Novljan, S.** "Bibliobus - potujoče predstavljanje demokracije". *Knjižničarske novice* 7 (1997) 7 : 1-3.
6. **Pestell, R.** *Mobile Library Guidelines*. Hague: IFLA, 1991.
7. **Pugelj, N.** "Potujoče knjižničarstvo v Sloveniji". *Knjižnica* 38 (1994) 3-4 : 93-107.
8. **Smith, A.** "Rolling Zone". *Service Point*, 1997, 70 : 18-20.
9. *Srečanje slovenskih potujočih knjižnic*. Sekcija za potujoče knjižnice, Koper, 1-2. julij 1998 (Tipkopolis).
10. *Standardi za javne knjižnice*. Ljubljana. Narodna in univerzitetna knjižnica, 1975.
11. "Standardi za pokretne knjižnice - bibliobuse u Republici Hrvatskoj". *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 33 (1990) 1-4 : 226-238.
12. **Telfer, R.** "Branches or Mobiles". *Service Point*, 1997, 70 : 4- 16.